

УДК 37:331.101.262:331.5

Шевчук Владислава Олегівна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичної
та прикладної економіки
Національний транспортний
університет
ORCID: 0000-0001-7121-598X

Луцьков Артем Володимирович
здобувач третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти,
ОНП «Економіка»
Національного транспортного
університету
ORCID: 0009-0008-6869-2134

<https://doi.org/10.25313/3083-7782-2026-4-22>

ЕКОНОМІЧНА РОЛЬ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ТА ВІДТВОРЕННІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ТА ВИКЛИКІВ РИНКУ ПРАЦІ

Анотація. Вступ. Сучасні соціально-економічні зміни, зумовлені наслідками війни, поглибленням глобалізаційних процесів і цифровізацією, суттєво впливають на структуру економіки, ринок праці та вимоги до професійних компетентностей працівників. У цих умовах зростає роль людського капіталу як ключового чинника економічного розвитку, інноваційної спроможності та конкурентоспроможності держави. Особливого значення набуває освіта як базовий інструмент формування, відтворення та якісного розвитку людського капіталу, що визначає здатність економіки до стійкого розвитку в умовах сучасних викликів.

Мета. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування економічної ролі освіти у формуванні та відтворенні людського капіталу в умовах трансформації економіки та змін на ринку праці.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: статистичні дані щодо обсягу видатків на освіту зі зведеного та державного бюджетів; дані міжнародних рейтингів індексу людського розвитку; дані Державної служби статистики України щодо частки робочої сили в Україні з вищою освітою; праці вітчизняних авторів, що здійснюють свої наукові дослідження у сфері освіти та людського капіталу.

Методи дослідження охоплюють комплекс теоретичних підходів: аналіз і синтез, порівняльний аналіз, статистичний метод, графічний метод, логічного узагальнення.

Результати. Обґрунтовано роль освіти як системоутворювального чинника формування та відтворення людського капіталу в умовах сучасних соціально-економічних змін з акцентом на її вплив на продуктивність праці та якість економічного зростання. Встановлено взаємозв'язок між рівнем фінансування освіти, якістю людського капіталу та позиціями країни в міжнародних індексах людського розвитку на основі порівняльного аналізу України та країн ЄС. Ідентифіковано ключові структурні диспропорції між системою вищої освіти та потребами ринку праці України. Запропоновано узагальнений перелік інструментів державної політики, спрямованих на подолання диспропорцій між освітою та ринком праці й підвищення ефективності відтворення людського капіталу.

Перспективи. Подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку моделей адаптації людського капіталу до умов цифровізації та післявоєнного відновлення економіки України. Також пропонується зосередити увагу на дослідженні формування і відтворення людського капіталу через його інші ключові складові: капіталі здоров'я, капіталі культури, таланті, досвіді, мотивації, мобільності тощо.

Ключові слова: людський капітал, освіта, формування людського капіталу, відтворення людського капіталу, фінансування освіти, інвестиції в освіту, ринок праці, державна політика.

Copyright © The Author(s).

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Постановка проблеми. У сучасних умовах соціально-економічних трансформацій, зумовлених воєнним станом, поглиблення глобалізаційних процесів, цифровізації та зростання вимог ринку праці людський капітал стає визначальним фактором економічного розвитку та конкурентоспроможності держави. В умовах переходу до економіки знань основними джерелами економічного зростання стають не матеріальні ресурси, а знання, професійні компетентності, інноваційний потенціал і здатність до безперервного навчання. У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження економічної ролі освіти, яка виступає базовим чинником формування, відтворення та розвитку людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відомо, теоретичні основи теорії людського капіталу були закладені у працях Г. Беккера, та Т. Шульца. У науковій літературі досліджується проблема відтворення і розвитку людського капіталу під впливом освітнього чинника, зокрема Т. Дороніна та Т. Побоча розглядають людський капітал як стратегічний ресурс вищої освіти [4]; А. Геревенко та А. Єрмоленко аналізують важливість науково-методичного забезпечення розвитку людського капіталу в галузі професійної освіти України [2]; Т.В. Поснова, Г.В. Белінська і В.І. Зятковський висвітлюють питання ролі освітньої складової у відновленні та розвитку людського капіталу України [10]; С. Тульчинська і Р. Тульчинський розглядають особливості розвитку людського капіталу в умовах цифрової трансформації, наголошуючи на адаптації освітніх програм, системи професійної підготовки та політики зайнятості до нових викликів та можливостей, які виникають у цифровій економіці [13] тощо. Таким чином, питання взаємозв'язку процесів формування, відтворення і розвитку людського капіталу та освіти в Україні, досліджувалися багатьма науковцями, проте в умовах війни і викликаних нею соціально-економічних змін та проблем на ринку праці воно набуває нового звучання і актуальності.

Метою статті є теоретичне обґрунтування економічної ролі освіти у формуванні та відтворенні людського капіталу в умовах трансформації економіки та змін на ринку праці.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: статистичні дані щодо обсягу видатків на освіту зі зведеного та державного бюджетів; дані міжнародних рейтингів індексу людського розвитку; дані Державної служби статистики України щодо частки робочої сили в Україні з вищою освітою; праці вітчизняних авторів, що здійснюють свої наукові дослідження у сфері освіти та людського капіталу.

Методи дослідження охоплюють комплекс теоретичних підходів: аналіз і синтез, порівняльний аналіз, статистичний метод, графічний метод, логічного узагальнення результатів.

Виклад основного матеріалу. В теоретичному аспекті поняття «людський капітал» розглядається на трьох рівнях: особистісному рівні (знання та навички, які людина здобула шляхом освіти, професійної підготовки, практичного досвіду, використовуючи при цьому природні здібності, і завдяки яким вона може надавати цінні виробничі послуги іншим людям); мікроекономічному рівні (сукупна кваліфікація та професійні здібності всіх працівників підприємства, а також здобутки підприємства у справі ефективної організації праці та розвитку персоналу); макроекономічному рівні (накопичені вкладення в такі галузі діяльності, як освіта, професійна підготовка і перепідготовка, служба профорієнтації та працевлаштування, оздоровлення тощо). Таким чином, людський капітал характеризують як сформований або розвинений у результаті інвестицій і накопичений людиною певний комплекс здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, що цілеспрямовано використовуються в різних сферах суспільного виробництва, сприяють зростанню продуктивності праці та завдяки цьому впливають на зростання доходів його власника [5].

Формування людського капіталу відбувається під впливом різних факторів, серед яких освіта посідає центральне місце. Цей процес розпочинається на ранніх етапах життєвого циклу людини та значною мірою залежить від доступності та якості освітніх послуг. Початкова, середня та вища освіта формують базові та професійні компетенції, необхідні для ринку праці. В умовах технологічних змін особливого значення набуває безперервна освіта, що дозволяє адаптувати людський капітал до нових економічних реалій.

Відтворення людського капіталу є безперервним процесом, що охоплює формування, використання та оновлення знань і компетентностей упродовж життя людини. Освіта виступає базовим етапом цього процесу, забезпечуючи первинне та розширене відтворення людського капіталу. Відтворення людського капіталу на рівні економіки передбачає не лише кількісне оновлення трудових ресурсів, а й постійне підвищення їх якісних характеристик. Освітня система забезпечує механізми такого відтворення шляхом перепідготовки кадрів, підвищення кваліфікації та розвитку нових компетенцій.

У сучасній економіці освіта виконує не лише функцію передачі знань, а й формує здатність до навчання упродовж життя, критичного мислення та інноваційної діяльності. Саме ці характеристики визначають конкурентоспроможність людського капіталу в умовах швидких технологічних змін та цифровізації.

Л.І. Федулова стверджує, що особи з вищим рівнем освіти швидше і ефективніше реагують на нові можливості, що відкриваються в ході науково-технічного прогресу [14, с. 183]. Отже, існує суттєвий вплив рівня освітньої підготовки на якість людського капіталу.

У виданні Центра Разумкова «Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ» зазначено, що людський капітал має складну внутрішню структуру та систему показників [11]. Основні показники, які

характеризують освітню компоненту різних видів людського капіталу на мікрорівні (окремого індивіда, підприємства) та макрорівні (економіки), наведено у табл. 1, дані якої підтверджують значущість витрат на освіту для розвитку людського капіталу.

Таблиця 1

Система показників освітньої компоненти різних видів людського капіталу

Види людського капіталу	Натуральні показники	Вартісні показники
Індивідуальний	1. Кількість років навчання (рівень формальної освіти). 2. Рівень знань.	1. Прямі витрати особи на отримання освіти. 2. Особистісна внутрішня норма віддачі.
Корпоративний	1. Чисельність і частка фахівців з середньою, вищою та другою вищою освітою. 2. Освітня ємкість виробництва (фонд освіти організації/ валовий випуск).	1. Витрати на навчання співробітників. 2. Середні витрати на навчання одного співробітника (на рік). 3. Освітня ємкість (фонд освіти організації/ валовий прибуток).
Національний	1. Кількість учбових закладів (за рівнями). 2. Чисельність викладачів та їх частка в зайнятому населенні, число випускників ЗВО, частка осіб з вищою та середньою спеціальною освітою.	1. Обсяг і частка витрат на освітні програми ВВП/бюджету (за рівнями). 2. Витрати в розрахунку на одного студента/учня. 3. Фонд освіти (число людино-років навчання, вартість навчання).

Джерело: складено авторами на основі [11]

Інвестиції в освіту мають мультиплікативний ефект, проявляючись у зростанні продуктивності праці, підвищенні рівня доходів населення та розширенні інноваційного потенціалу економіки, адже освічені працівники здатні ефективніше впроваджувати нові технології, адаптуватися до структурних змін і формувати попит на інновації.

У країнах ЄС частка державних і приватних витрат на освіту в середньому становить 4,7–5,0% ВВП [16], тоді як в Україні цей показник упродовж останніх років демонструє тенденцію до зниження (рис. 1).

За словами голови комітету освіти, науки та інновацій С. Бабака, видатки на освіту в Європейському Союзі показують ознаки відновлення після падіння, яке було за доби COVID-19, а саме держави-члени направили у сферу освіти в 2023 році 4,7% ВВП, або 9,6% державних витрат. Для прикладу, в Швеції та країнах Балтії такі видатки перевищили 12% від усіх державних витрат. Загалом видатки на освіту склали 806 млрд. євро [1].

Як показано на рис. 1, впродовж 2018–2025 років співвідношення видатків зведеного бюджету України на освіту до ВВП України скорочувалось (з 6% до 4,2%). Найбільший спад почався після повномасштабного вторгнення на територію України рф з 2022 року.

Дані табл. 2 та рис. 2 свідчать, що впродовж 2018–2025 років фінансування видатків на освіту в структурі зведеного та державного бюджетів також зменшуються. З 2018 до 2021 рік частка видатків на освіту у зведеному бюджеті була найбільшою, порівняно з наступними роками. Найменша частка видатків

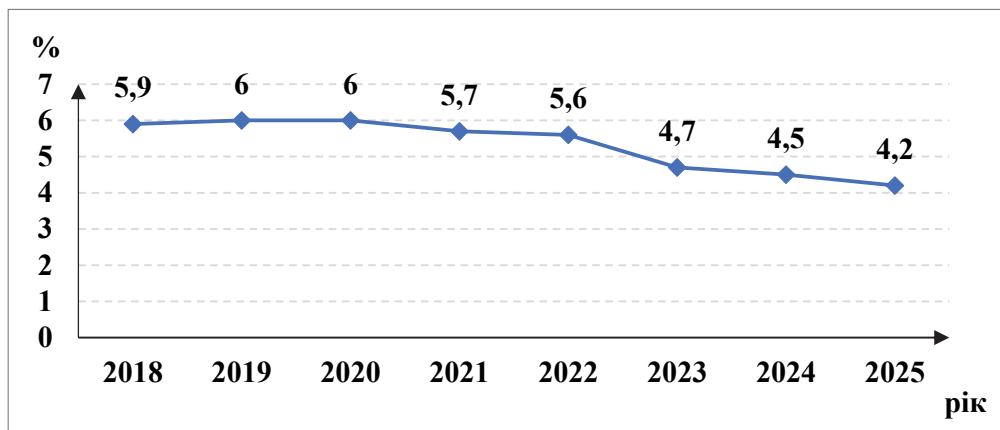

Рис. 1. Динаміка обсягу видатків на освіту зведеного бюджету України у 2018–2025 рр., % ВВП

Джерело: побудовано авторами на основі [6; 9]

на освіту у зведеному бюджеті становила 6,7% у 2025 році, а найвищі показники були в 2019 та 2021 роках, відповідно 17,4% та 17,0%. Те саме спостерігаємо стосовно частки видатків на освіту у державному бюджеті: найбільший обсяг був у 2019 році (4,8%), найменший — у 2025 році (1,3%).

На жаль, така ситуація обмежує можливості модернізації освітньої інфраструктури, розвитку науково-дослідної складової та впровадження інноваційних освітніх технологій тощо.

Таблиця 2

Динаміка видатків на освіту зведеного та державного бюджетів України у 2018–2025 рр.

Показник	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
<i>Зведений бюджет</i>								
Всього видатків, трлн. грн.	1250,2	1370,1	1595,3	1844,4	3043,5	4440,9	4944,0	4947,1
Видатки на освіту, трлн. грн.	210,0	238,7	252,3	312,9	290,7	308,6	348,4	332,8
Частка видатків на освіту в зведеному бюджеті, %	16,8	17,4	15,8	17,0	9,5	6,9	7,1	6,7
<i>Державний бюджет</i>								
Всього видатків, млрд. грн.	985,8	1072,9	1288,0	1490,3	2705,4	4014,4	4486,7	4540,9
Видатки на освіту, млрд. грн.	44,3	51,6	52,8	63,8	58,5	60,5	64,7	57,2
Частка видатків на освіту в державному бюджеті, %	4,5	4,8	4,1	4,3	2,2	1,5	1,4	1,3

Джерело: складено авторами на основі [6; 9]

Це, у свою чергу, негативно позначається на позиціях України в міжнародних рейтингах людського розвитку та знижує потенціал відтворення людського капіталу в довгостроковій перспективі. Водночас країни ЄС розглядають освіту як стратегічний інструмент підвищення конкурентоспроможності економіки та формування людського капіталу високої якості.

Державний бюджет України на 2026 рік закладає суттєве розширення інвестицій у людський капітал: на освіту і науку передбачено 298,8 млрд. грн., що на 85,4 млрд. грн. більше, ніж у 2025 році. Саме на освіту передбачено 265,4 млрд. грн., що на 66,5 млрд. більше, ніж у 2025 році [3]. Заплановане зростання видатків на освіту і науку у Державному бюджеті України на 2026 рік може стати важливим кроком до відновлення інвестиційної ролі освіти в економіці та посилення її впливу на відтворення людського капіталу. Однак досягнення сталих результатів потребує не лише кількісного збільшення фінансування, а й підвищення ефективності його використання, розвитку механізмів трансферу знань, підтримки академічної мобільності

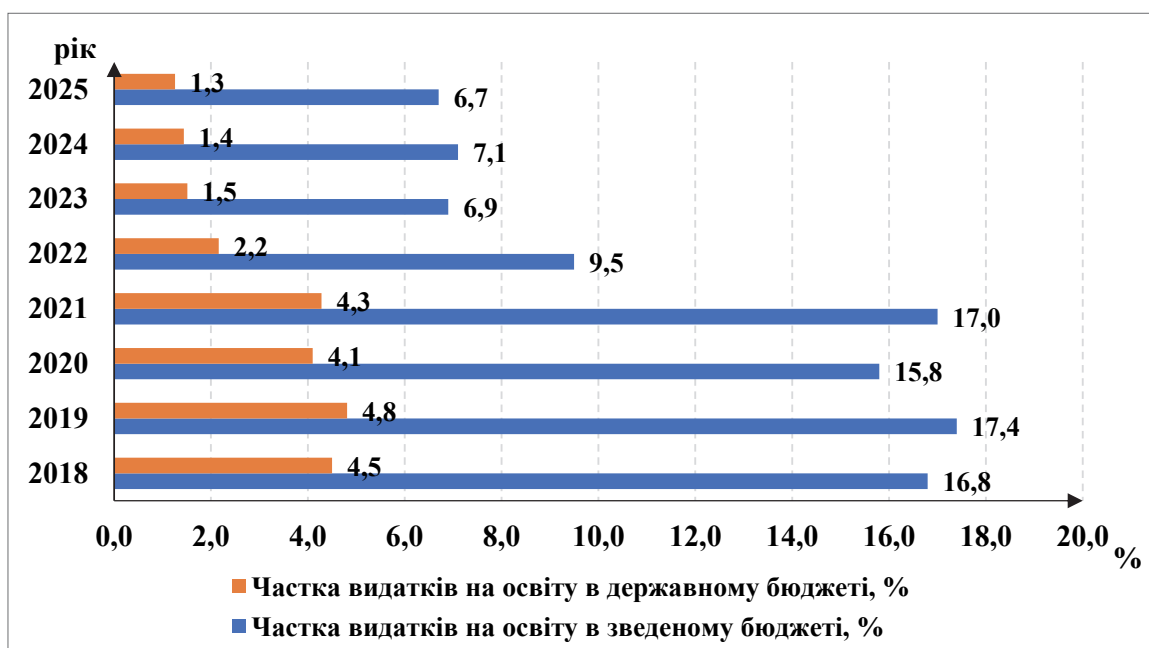

Рис. 2. Динаміка обсягу видатків на освіту зведеного та державного бюджетів України у 2018–2025 рр., %

Джерело: побудовано авторами на основі [6; 9]

та інноваційної взаємодії освіти, науки й бізнесу. У цьому контексті освіта має розглядатися не як витратна стаття бюджету, а як стратегічна інвестиція у довгостроковий економічний розвиток та людський потенціал України.

Порівняльний аналіз індексу людського розвитку (ІЛР), який є узагальненим інтегральним показником для оцінки усереднених досягнень за трьома основними вимірами людського розвитку: довге та здорове життя, доступ до освіти та гідний рівень життя (дохід), засвідчує, що останніми роками середнє значення цього показника для країн Європейського Союзу перевищувало 0,91, тоді як для України він залишається нижчим, що значною мірою зумовлено демографічними втратами, нерівномірною якістю освіти та обмеженим доступом до сучасних освітніх і наукових ресурсів.

У табл. 3 наведено першу п'ятірку країн в рейтингу індексу людського розвитку в 2023 році і динаміку зміни їх позицій з 2018 року. Ці ж дані наведено для країн ЄС, України та ще двох країн, які стоять в рейтингу перед і після України.

Таблиця 3

Динаміка показників індексу людського розвитку у 2018–2023 рр.

Країна	2018	2019	2020	2021		2022		2023	
				Значення	Місце	Значення	Місце	Значення	Місце
Ісландія	0,959	0,960	0,957	0,959	3	0,959	3	0,972	1
Швейцарія	0,959	0,962	0,956	0,962	1	0,967	1	0,970	2
Норвегія	0,962	0,961	0,959	0,961	2	0,966	2	0,970	2
Данія	0,942	0,946	0,947	0,948	6	0,952	5	0,962	4
Німеччина	0,945	0,948	0,944	0,942	9	0,950	7	0,959	5
Швеція	0,942	0,947	0,942	0,947	7	0,952	6	0,959	5
...
Нідерланди	0,939	0,941	0,938	0,941	10	0,946	10	0,955	8
Бельгія	0,933	0,936	0,930	0,938	13	0,942	12	0,951	10
Ірландія	0,937	0,942	0,945	0,946	8	0,950	7	0,949	11
Фінляндія	0,936	0,939	0,939	0,941	11	0,942	12	0,948	12
Словенія	0,917	0,918	0,910	0,916	23	0,926	22	0,931	21
Австрія	0,917	0,920	0,916	0,920	25	0,926	22	0,930	22
Мальта	0,910	0,905	0,901	0,912	23	0,915	25	0,924	24
Люксембург	0,922	0,925	0,921	0,927	17	0,927	20	0,922	25
Франція	0,901	0,905	0,900	0,906	28	0,910	28	0,920	26
Іспанія	0,901	0,904	0,894	0,904	27	0,911	27	0,918	28
Чехія	0,894	0,896	0,891	0,891	32	0,895	32	0,915	29
Італія	0,893	0,899	0,892	0,899	30	0,906	30	0,915	29
Кіпр	0,892	0,901	0,900	0,901	29	0,907	29	0,913	32
Греція	0,886	0,890	0,887	0,887	33	0,893	33	0,908	34
Польща	0,877	0,880	0,874	0,876	34	0,881	36	0,906	35
Естонія	0,891	0,893	0,891	0,890	31	0,899	31	0,905	36
Литва	0,880	0,886	0,880	0,875	35	0,879	37	0,895	39
Португалія	0,860	0,864	0,861	0,865	38	0,874	42	0,890	40
Хорватія	0,856	0,866	0,860	0,867	40	0,878	39	0,889	41
Латвія	0,866	0,873	0,873	0,865	39	0,879	37	0,889	41
Словаччина	0,859	0,863	0,860	0,852	45	0,855	45	0,880	44
Угорщина	0,849	0,854	0,849	0,846	46	0,851	47	0,870	46
Болгарія	0,809	0,813	0,802	0,796	68	0,799	70	0,845	55
Румунія	0,827	0,834	0,828	0,825	53	0,827	53	0,845	55
...
Молдова	0,768	0,774	0,766	0,767	80	0,763	86	0,785	86
Україна	0,783	0,786	0,775	0,773	77	0,734	100	0,779	87
Еквадор	0,762	0,760	0,731	0,740	95	0,765	83	0,777	88

Джерело: складено авторами на основі [10; 17; 18; 19]

Дані табл. 3 свідчать, що за період 2018–2023 рр. індекс людського розвитку мав загальну тенденцію до зростання у більшості європейських країн, при цьому провідні держави Північної та Західної Європи (Ісландія, Швейцарія, Норвегія, Данія, Німеччина) досягали високого рівня. Водночас спостерігається поступове вирівнювання рівнів розвитку між країнами Західної та Центральної Європи. Країни Південно-Східної Європи характеризуються більш нерівномірною динамікою. Загалом дані свідчать про диференціацію темпів людського розвитку в Європі.

До початку війни Україна займала в рейтингу не високі місця, а у 2022 році, на відміну від загальноєвропейських тенденцій, продемонструвала різке зниження позиції і посіла 100 місце серед 193 країн світу з показником — 0,734. У 2023 році наша країна показала лише часткове відновлення і піднялась на 87 позицію з показником 0,779. Але навіть за цих умов, Україна належить до групи країн з високим рівнем людського розвитку.

Разом із тим Україна має відносно високий рівень охоплення вищою освітою (про що свідчать дані рис. 3), що створює потенціал для якісного відтворення людського капіталу. Частка осіб віком 15 років і старше з вищою освітою поступово зростала з 52,3% у 2015 році до 54,5% у 2021 році. На жаль, офіційні дані Державної служби статистики обмежуються 2021 роком.

У Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки вказано, що нині понад 70% населення України мають вищу освіту, а рівень охоплення вищою освітою населення відповідного віку навчання є високим і становить 82,7% [12, с. 7]. Також про бажання молоді отримати вищу освіту свідчить чисельність осіб, яка взяла участь у зовнішньому незалежному оцінюванні (ЗНО). З 2008 року ця чисельність постійно зростала і у 2015 році склала понад 95% [12, с. 8].

Підтвердженням ролі освіти у відтворенні людського капіталу є участь України в європейських програмах, зокрема Erasmus+ (яка функціонувала в Україні ще з 2004 року під назвою Erasmus Mundus), Horizon Europe та Digital Europe, які сприяють академічній мобільності, розвитку наукових досліджень і трансферу знань. Залучення українських закладів вищої освіти до цих ініціатив підвищує якість освітніх послуг, стимулює інноваційну активність і сприяє наближенню освітніх стандартів до європейських.

Однак ефективність функціонування системи освіти визначається не лише обсягами фінансування, а й її здатністю забезпечувати відповідність між підготовкою фахівців і потребами економіки, зокрема запитами ринку праці.

В Україні показник працевлаштування випускників закладів вищої освіти був розрахований Міністерством освіти і науки єдиний раз на початку 2022 року і становив 58,9% [8]. Для порівняння, у 2023 році в ЄС цей показник був 87,7%. У 2024 році середній рівень зайнятості випускників віком 20–34 років у ЄС становив 82,3%. Рівень зайнятості коливався від 69,6% в Італії до 91,6% у Нідерландах [16]. У 2023 році рівень зайнятості випускників закладів професійної освіти в ЄС був на рівні 81,0%, в Україні — 68,3% (з них в Україні працевлаштовані 89%, за кордоном — 11%) [8; 16].

За словами Л. Яценко, в Україні невідповідність між функціонуванням системи вищої освіти (напрями підготовки та чисельність випускників закладів вищої освіти) та потребами ринку праці підтверджує те, що в умовах великого попиту на кваліфікованих фахівців з боку підприємств частина випускників ЗВО не можуть працевлаштуватись. Це призводить до високого рівня безробіття серед осіб з вищою освітою. За даними Державної служби зайнятості, до повномасштабного вторгнення РФ близько 50% офіційно зареєстрованих безробітних людей мали вищу освіту. Рівень безробіття в останні п'ять років серед населення з повною вищою, базовою вищою та неповною вищою освітою знаходився відповідно в межах 7–8%; 13,7–16,3% та 7–9%. Значний відсоток випускників українських ЗВО після завершення навчання або не працюють за спеціальністю, або зайняті на роботах нижчого кваліфікаційного рівня, в результаті

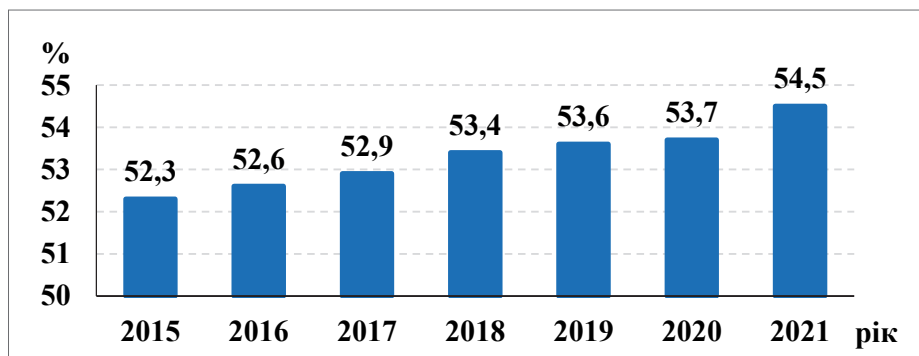

Рис. 3. Частка робочої сили в Україні віком 15 років і старше з вищою освітою, %
Джерело: побудовано авторами на основі [7]

чого втрачається суттєва частка освітньо-інтелектуального потенціалу [15]. Така ситуація призводить до того, що значна частина випускників ЗВО або не знаходить роботи за фахом, або змушена проходити додаткове професійне перенавчання.

Результати опитувань домогосподарств щодо економічної активності населення, проведених у довший період, засвідчили, що близько 70% осіб з вищою освітою у сфері фізико-математичних, технічних та прикладних наук працювало не за фахом [7]. Тобто значна частина спеціалістів із вищою освітою працює на робочих місцях, які не вимагають відповідного рівня кваліфікації, що свідчить про неефективне використання людського капіталу.

Маючи високий показник охоплення вищою освітою населення, Україна посідає лише 83 місце серед 273 країн світу за продуктивністю праці [20]. Рівень продуктивності праці розраховується Міжнародною організацією праці і вимірюється загальним обсягом виробництва на одиницю трудових ресурсів (ВВП на одного зайнятого або на відпрацьовану годину). Це підтверджує необхідність поглиблення синхронізації між ринком освітніх послуг і ринком праці.

У Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки [12] визначено низку проблем, які постали перед системою вищої освіти з початком війни.

Сформована в Україні ситуація обґрунтовує доцільність посилення регуляторної ролі держави у процесах модернізації системи вищої освіти, підвищення її узгодженості з потребами ринку праці та якості освітніх послуг з метою зростання внеску освіти у формування і розвиток людського капіталу країни (табл. 4).

Таблиця 4

Ключові проблеми системи вищої освіти України та інструменти державної політики щодо їх вирішення

Проблеми системи вищої освіти	Інструменти державної політики
Недостатній рівень автономії ЗВО	Розширення фінансової та академічної автономії; модель фінансування за результатами.
Невідповідність підготовки фахівців потребам ринку праці	Запровадження дуальної освіти; оновлення освітніх стандартів із залученням роботодавців.
Розрив між навичками випускників і вимогами роботодавців	Розвиток системи компетентнісних стандартів; посилення практикоорієнтованого навчання та стажувань.
Низька інтенсивність взаємодії ЗВО з бізнесом	Податкові стимули для бізнесу; створення спільних науково-дослідницьких центрів, лабораторій, бізнес-інкубаторів тощо.
Низьке та неефективне фінансування освіти	Перехід до змішаної моделі фінансування; конкурсний розподіл коштів.
Втрата кадрового потенціалу	Підвищення оплати праці викладачів; гранти для молодих науковців; програми утримання кадрів.
Освітня еміграція	Програми повернення талантів; конкурентні умови праці; цільові державні стипендії.
Несприятлива демографічна ситуація	Оптимізація мережі ЗВО; стимулювання залучення іноземних студентів.
Слабка інтеграція у європейський та світовий освітній простір	Розширення міжнародних програм, подвійні дипломи, участь у наукових консорціумах.
Невідповідність змісту освіти потребам економіки	Регулярний перегляд освітніх програм; прогнозування потреб ринку праці.
Викривлення у формуванні контингенту студентів	Реформа державного замовлення з орієнтацією на стратегічні сектори економіки.

Джерело: складено на основі [12, с. 8] та доповнено авторами

Удосконалення державної освітньої політики має ґрунтуватися на принципах інвестиційної спрямованості, інтеграції освіти з наукою та бізнесом, а також адаптації до європейських стандартів. Особливого значення набуває розвиток цифрових компетенцій, підтримка інноваційних освітніх програм і стимулювання навчання протягом життя як ключової умови сталого розвитку людського капіталу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, результати дослідження підтверджують стратегічну роль освіти у забезпеченні якісного відтворення людського капіталу в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій. Показано безпосередній вплив обсягу інвестицій в освіту на довгострокову економічну динаміку та позиції країни у міжнародному індексу людського розвитку. Виявлені ключові проблеми і обмеження функціонування освітньої системи України в контексті її взаємодії з ринком праці. Узагальнено напрями удосконалення державної політики у сфері освіти з конкретизацією

інструментів її реалізації, спрямованих на підвищення ефективності відтворення людського капіталу та його адаптацію до сучасних економічних умов.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на поглиблений аналіз людського капіталу як багатокомпонентної структури, що включає не лише освітню складову, а й капітал здоров'я, культурний капітал, професійний досвід, мотиваційні характеристики, рівень мобільності тощо. Крім того, перспективним напрямом є вивчення трансформації людського капіталу під впливом цифровізації, інноваційних змін та процесів післявоєнного відновлення економіки України, а також розробка механізмів його адаптації до нових вимог глобального ринку праці.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.

ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.

ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Література

1. Бабак С. Видатки на освіту: інвестиції чи витрати? *LN.ua*. 15 вересня 2025. URL: https://lb.ua/blog/serhii_babak/696412_vidatki_osvitu_investitsii_chi.html (дата звернення: 12.03.2026).
2. Геревенко А. М., Єрмоленко А. Б. Науково-методичне забезпечення розвитку людського капіталу у сфері професійної освіти і навчання для повоєнних потреб особистості, суспільства, економіки. *Академічні візії*. 2023. Вип. 21. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8143328>
3. Держбюджет-2026: на освіту і науку спрямовано рекордні 298,8 млрд. грн. *Міністерство освіти і науки України*. 04 грудня 2025. URL: <https://mon.gov.ua/news/derzhbiudzhethet-2026-na-osvitu-i-nauku-spriamovano-rekordni-2988-mlrd-hrn> (дата звернення: 12.03.2026).
4. Дороніна Т. О., Побоча Т. Д. Людський капітал як стратегічний ресурс вищої освіти: інвестиційна політика ЗВО. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 7(13). С. 487–498. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7\(13\)-487-498](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7(13)-487-498)
5. Основи економічної праці (2000). URL: <http://library.if.ua/books/40.html> (дата звернення: 10.03.2026).
6. *Офіційний сайт Державної казначейської служби України*. URL: <https://www.treasury.gov.ua/> (дата звернення: 12.03.2026).
7. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. URL: <https://stat.gov.ua/uk> (дата звернення: 12.03.2026).
8. *Офіційний сайт Міністерства освіти і науки*. URL: <https://mon.gov.ua/> (дата звернення: 20.03.2026).
9. *Офіційний сайт Міністерства фінансів України*. URL: <https://index.minfin.com.ua/> (дата звернення: 12.03.2026).
10. Поснова Т. В., Белінська Г. В., Зятковський В. І. Освітня складова відновлення та розвитку людського капіталу в Україні. *Освітня аналітика України*. 2024. № 2(28). С. 97–110. DOI: 10.32987/2617-8532-2024-2-97-110
11. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ / за ред. О. Пищуліна. Київ: Заповіт, 2018. 368 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf (дата звернення: 01.04.2026).
12. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. Київ, 2020. 71 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (дата звернення: 14.03.2026).
13. Тульчинська С., Тульчинський Р. Особливості розвитку та державного регулювання людського капіталу в умовах цифрової трансформації. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2025. № 1. С. 585–589. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-338-86>
14. Федулова Л. І. Економіка знань: підруч. [для вищ. навч. закл.] / НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. Київ: Ін-т економіки та прогнозування, 2009. 597 с.
15. Яценко Л. Фахівці з вищою освітою на ринку праці України: сучасні реалії. 18.07.2025. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2025-07/az_rinok_praci_vischa_osvita_180725.pdf (дата звернення: 14.03.2026).
16. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення: 14.03.2026).
17. Human development insights. *Human development report*. URL: <https://hdr.undp.org/data-center/country-insights#/ranks> (дата звернення: 14.03.2026).
18. Human development report 2021–22. URL: https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22reportenglish_0.pdf (дата звернення: 14.03.2026).
19. Human development report 2023/2024. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2023-24reporten.pdf> (дата звернення: 14.03.2026).

20. Statistics on labour productivity. International Labor Organization. URL: <https://ilostat.ilo.org/topics/labour-productivity/> (дата звернення: 20.03.2026).

References

1. Babak, S. (2025). Vydatky na osvitu: investytzii chy vytraty? [Expenditures on education: investments or expenses?]. Retrieved from https://lb.ua/blog/serhii_babak/696412_vidatki_osvitu_investytzii_chi.html
2. Herevenko, A. M., & Yermolenko, A. B. (2023). Naukovo-metodychne zabezpechennia rozvytku liudskoho kapitalu u sferi profesiinoi osvity i navchannia dlia povoiennykh potreb osobystosti, suspilstva, ekonomiky [Scientific and methodological support for the development of human capital in the field of vocational education and training for the post-war needs of the individual, society, and economy]. *Akademichni vizii*, 21. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8143328> [in Ukrainian].
3. Ministry of Education and Science of Ukraine (2025). Derzhbiudzhiet-2026: na osvitu i nauku spriamovano rekordni 298,8 mlrd hrn. [State Budget-2026: A record 298.8 billion UAH is allocated to education and science]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/news/derzhbiudzhiet-2026-na-osvitu-i-nauku-spriamovano-rekordni-2988-mlrd-hrn>
4. Doronina, T. O., & Pobocho, T. D. (2023). Liudskiy kapital yak stratehichnyi resurs vyshchoi osvity: investytziina polityka ZVO [Human capital as a strategic resource of higher education: investment policy of higher education institutions]. *Visnyk nauky ta osvity*, 7(13), 487–498. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7\(13\)-487-498](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-7(13)-487-498) [in Ukrainian].
5. Osnovy ekonomichnoi pratsi (2000) [Fundamentals of Economic Labor (2000)]. Retrieved from <http://library.if.ua/books/40.html>.
6. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy [State Treasury Service of Ukraine.]. Retrieved from <https://www.treasury.gov.ua/>
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <https://stat.gov.ua/uk>
8. Ministerstvo osvity i nauky [Ministry of Education and Science]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/>
9. Ministerstvo finansiv Ukrainy [Ministry of Finance of Ukraine]. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/>
10. Posnova, T. V., Belinska, H. V., & Ziatkovskiy, V. I. (2024). Osvitnia skladova vidnovlennia ta rozvytku liudskoho kapitalu v Ukraini [The educational component of the restoration and development of human capital in Ukraine]. *Osvitnia analityka Ukrainy*, 2(28), 97–110. DOI: [10.32987/2617-8532-2024-2-97-110](https://doi.org/10.32987/2617-8532-2024-2-97-110) [in Ukrainian].
11. Pyshchulina, O. (2018). *Rozvytok liudskoho kapitalu: na shliakhu do yakisnykh reform* [Human Capital Development: On the Path to Quality Reforms]. Kyiv: Zapovit. Retrieved from https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf [in Ukrainian].
12. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2021–2031 roky [Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2021–2031] (2020). Kyiv. Retrieved from <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2020/09/25/rozvytku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> [in Ukrainian].
13. Tulchynska, S., & Tulchynskiy, R. (2025). Osoblyvosti rozvytku ta derzhavnogo rehuliuвання liudskoho kapitalu v umovakh tsyfrovoi transformatsii [Peculiarities of development and state regulation of human capital in the conditions of digital transformation]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*, 1, 585–589. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-338-86> [in Ukrainian].
14. Fedulova, L. I. (2009). *Ekonomika znan* [Knowledge Economics] Kyiv: In-t ekonomiky ta prohnozuvannia [in Ukrainian].
15. Iatsenko, L. (2025). Fakhivtsi z vyshchoiu osvitoiu na rynku pratsi Ukrainy: suchasni realii [Specialists with higher education in the labor market of Ukraine: modern realities]. Retrieved from https://niss.gov.ua/sites/default/files/2025-07/az_rinok_praci_vischa_osvita_180725.pdf
16. Eurostat. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat>
17. Human development insights. Retrieved from <https://hdr.undp.org/data-center/country-insights#/ranks>
18. Human development report 2021–22. Retrieved from https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22reportenglish_0.pdf
19. Human development report 2023/2024. Retrieved from <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2023-24reporten.pdf>
20. International Labor Organization (2025). Statistics on labour productivity. Retrieved from <https://ilostat.ilo.org/topics/labour-productivity/>

Дата першого надходження статті до видання: 04.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.04.2026

Дата публікації: 30.04.2026

Shevchuk Vladyslava

*Candidate of Economic Sciences, Docent,
Associate Professor of the Department of
Theoretical and Applied Economics
National Transport University*

Lunov Artem

*Applicant of the third (educational and
scientific) Level of higher Education,
ESP "Economics"
National Transport University*

THE ECONOMIC ROLE OF EDUCATION IN THE FORMATION AND REPRODUCTION OF HUMAN CAPITAL IN THE CONDITIONS OF ECONOMIC TRANSFORMATION AND LABOR MARKET CHALLENGES

Summary. Introduction. Contemporary socio-economic changes, driven by the consequences of war, the deepening of globalization processes, and digitalization, significantly affect the structure of the economy, the labor market, and the requirements for workers' professional competencies. In this context, the role of human capital as a key factor of economic development, innovative capacity, and national competitiveness is increasing. Education becomes particularly important as a fundamental instrument for the formation, reproduction, and qualitative development of human capital, which determines the economy's ability to ensure sustainable development under current challenges.

Purpose. The purpose of the study is to theoretically justify the economic role of education in the formation and reproduction of human capital in the context of economic transformation and labor market changes.

Materials and methods. The research materials include statistical data on the volume of education expenditures from the consolidated and state budgets; data from international Human Development Index ratings; data from the State Statistics Service of Ukraine on the share of the labor force in Ukraine with higher education; works of domestic authors conducting their scientific research in the field of education and human capital.

The research methods cover a set of theoretical approaches, including analysis and synthesis, comparative analysis, statistical method, graphical method, logical generalization.

Results. The role of education as a system-forming factor in the formation and reproduction of human capital under contemporary socio-economic changes has been substantiated, with emphasis on its impact on labour productivity and the quality of economic growth. An interrelationship between the level of education financing, the quality of human capital, and a country's position in international Human Development Index rankings has been established based on a comparative analysis of Ukraine and EU countries.. Key structural disparities between the higher education system and the labour market needs in Ukraine have been identified. A generalized set of public policy instruments aimed at addressing mismatches between education and the labour market and enhancing the efficiency of human capital reproduction has been proposed.

Discussion. Further research should focus on the development of models for adapting human capital to the conditions of digitalization and the post-war recovery of Ukraine's economy. It is also proposed to focus on the study of the formation and reproduction of human capital through its other key components: health capital, cultural capital, talent, experience, motivation, mobility, etc.

Key words: human capital, education, human capital formation, human capital reproduction, education financing, investment in education, labor market, public policy.